

Література:

1. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Ролан Барт ; [пер. с фр. Георгий Косиков] // Зарубежная эстетика и теория литературы. Трактаты, статьи, эссе / Сост. и общ. ред. Георгия Косикова. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1987. – С. 387–422.
2. Петровский М. Морфология новеллы / Михаил Петровский // Ars Poetica : сб. ст. / под ред. М. А. Петровского. – М. : ГАХН, 1927. – С. 69–100.
3. Собственноручные записки митрополита Петра Могилы // Архив Юго-Западной России. – К., 1887. – Ч. 1. – Т. 7. – С. 49–192.
4. Sydow Carl Wilhelm von. Kategorien der Prozavolksdichtung / Carl Wilhelm von Sydow // Volkskundliche Gaben John Meier zum 70. Geburtstage dargebracht. – Leipzig, 1934. – S. 253–268.

The article deals with the legends by Petro Mohyla in general narrative theory context.

Ольга Косянчук (Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ОДИЧНУ ПОЕЗІЮ В ДАВНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Прикладом еволюції жанрових форм та їх ретельних літературознавчих студій залишаються жанри лірики. Особливу увагу привертають ті, що беруть свої витoki з античності, поширившись у європейських літературах, – оди, панегірики, елегії, епіграми, епітафії тощо. Маючи понад двохтисячолітню історію, в добу ренесансу та бароко зустрічаємо їх у давній українській поезії; досить поширеними, зокрема, були і твори похвального змісту.

Дослідження похвальної (одичної) лірики в добу ренесансу і бароко наразі є актуальним, зважаючи на ряд причин. По-перше, у вітчизняному літературознавстві є праці, присвячені аналізу розвитку жанрів елегії, епіграми, притчі, діалогу в добу ренесансу і бароко, однак питання еволюції давньоукраїнської оди та панегірика й досі залишається маловивченим та потребує окремого наукового дослідження. По-друге, аналіз еволюції одичної поезії допоможе встановити зв'язки між давньою і новою українською літературою, простежити традиції і новаторство у розробці жанру, а також визначити місце української похвальної лірики в європейському контексті.

Одним із останніх досліджень одичної поезії є дисертація Ольги Дубровської, окремих розділ якої присвячений еволюції жанру оди в українській літературі від доби ренесансу до ХХ століття [2]. Важливими в даному контексті є праці Катерини Борисенко [1] та Людмили Шевченко-Савчинської [9]. Панегірики як жанр похвальної лірики досліджували також А. Белень, Я. Ісаєвич, Я. Неджведзь, В. Шевчук та інші. Побіжно предмет нашого дослідження згадується у статтях та розвідках дослідників давньої української літератури – Б. Криси, Ю. Микитенка, Д. Наливайка, В. Яременка та інших.

При дослідженні одичної поезії проблемним залишається питання вироблення критеріїв, за якими той чи інший твір відноситься до похвальної лірики, позаяк на цьому ґрунті думки дослідників розходяться. Мета даної статті – з'ясування теоретико-літературного аспекту дефініції «одичної (похвальної) поезії» та окреслення проблем, пов'язаних з її класифікацією. Це передбачає вирішення наступних завдань: розкрити значення «оди», «панегірика», «одичної жанрової парадигми»; окреслити і проаналізувати дискусійні моменти в їх дефініції; визначити місце одичної лірики в системі жанрів української літератури XVI–XVIII ст.

Жанр оди у світовій літературі бере свої витoki з античності: починаючи з давньогрецької та римської літератур, ода набуває поширення у літературах Європи в добу ренесансу, бароко, класицизму, романтизму і в ХХ столітті, проходячи довготривалий еволюційний шлях [2; 8]. Відомо, що ода (від грец. ὕμνη – пісня) – це урочистий пафосний вірш, присвячений певним богам, персонам, історичним подіям. Жанр розвинувся в давньогрецькій хорovій ліриці разом із панегіричними творами, передусім гімном та дифірамбом; виокремлювали панегіричну,

танцювальну, плачевну оду та інші [4; 142]. Одним із перших відомих авторів оди є давньогрецький поет Піндар (бл. 522–442 до н. е.); у давньоримській поезії Горацій відмежував оду від музики, перетворивши її у власне літературний жанр [6; 251].

Однак, подібна дефініція «оди» не є визначальною: в теорії літератури існує й інший погляд щодо генези й розвитку цього жанру. «Ода – поетичний жанр, який склався в епоху класицизму. Історично пов'язаний з урочистою хоровою лірикою Давньої Греції, поєднуючи релігійні гімни з піснеспівами на честь окремих осіб» [3; 389]. Ця, на перший погляд, незначна відмінність у тлумаченні термінопоняття, а саме щодо становлення жару в епоху класицизму, стає суттєвою, коли мова йде про оду в давній українській літературі.

Річ у тім, що тенденції класицизму в давньоукраїнській оді, на відміну від європейської лірики, не знайшли свого довершеного втілення. За словами О. Дубровської: «Ідеї класицизму не реалізували себе повністю через відсутність державності» [2; 8]. Кращими авторами європейської оди доби класицизму були Ф. Малерб, Е. Лебрен, Е. Маркел, Вольтер, Ф. Клопшток та інші; на російському ґрунті розвинулася ода у творчості В. Тредіаковського, М. Ломоносова, В. Державіна, О. Радіщева. Натомість в давній українській літературі ода набуває поширення в добу ренесансу та бароко у творчості Юрія Дрогобича, Павла Русина з Кросна («До Аполлона», «Ода Павла Русина з Кросна до Аполлона», «Похвала поезії»), Герасима Смотрицького, Ігнатія Максимовича та інших.

Твердження про оду як виключно класицистичний жанр має розглядатися у ширшому історико-літературному контексті, визначаючи класицизм лише одним із етапів, провідною стадією розвитку та становлення жанру в європейській літературі. Власне, подібної точки зору дотримується і відомий літературознавець Михайло Гаспаров. В епоху відродження і бароко, за словами вченого, ода означала патетично високу лірику, яка орієнтувалася на античні зразки; а в поезії класицизму – це провідний жанр високого стилю з канонічними темами (прославлення Бога, вітчизни, життєвої мудрості та ін.), художніми засобами та різновидами [5; 258].

Отже, ода – це віршований твір, що прославляє важливі історичні події, видатних осіб, явища, беручи теми для звеличання зі сфери найвищих ідеалів і бажань людини. Оді як жанру властива *словесна орнаментация*, що допомагає створити *урочистий стиль твору, насиченість тропами, звертаннями, експресивною лексикою* тощо.

В історії української літератури жанр оди мав специфічний, відмінний від європейського шлях розвитку: давньоукраїнська ода представлена творами, написаними латинською мовою (XVI–XVII ст.), а в подальшому розвивається у творах бурлескно-травестійного та сатиричного характеру (XIX ст.) [2; 9]. Історико-літературний контекст, за Юрієм Тиняновим, передбачає «зміщення системи», коли жанр стає непізнаним і водночас зберігає типові ознаки, щоб залишатися жанром: «...Тогда становится ясным, что давать *статическое* определение жанра, которое покрывало бы все явления жанра, невозможно: жанр смещается; перед нами ломаная линия, а не прямая линия его эволюции – и совершается эта эволюция как раз за счет «основных» черт жанра...» [7; 255].

Панегірик (*πανηγυρικός* від *πανηγυρίς* – всенародне святкування) – урочисто-похвальна промова на честь видатної особи чи події, яка проголошується перед аудиторією. За словами К. Борисенко, панегірик як окремий жанр був сформований на початку XVI ст. Тривалий час, за словами вченої, цей жанр перебував у лоні проповіді, що відчутно позначилося на композиційній структурі, а прозові вкраплення в поетичний текст, власне, є залишковими явищами проповіді [1; 12].

Відомий дослідник українського бароко Л. Ушкалов зауважує, що панегіриками в Україні зарясніло на початку XVIII ст., зокрема з початком Києво-Могилянської доби [8; 83]. Низка їх присвячена Петру Могили, пізніші – гетьману Івану Мазепі. Відомо, що бароковий панегіризм успадкував від ренесансного алегорію та насиченість античною атрибутикою. Однак із завершенням епохи бароко панегірична поезія втрачає і свої барокові барви.

Говорячи про жанровий поділ, виділялися весільні панегірики, панегірики, присвячені військовим і державним діячам тощо. Найдавніші з них належать перу Памви Беринди, Григорія Земки, Івана Максимовича, Андрія Римші, Івана Орновського, Стефана Яворського та ін. Однак зародження цього жанру слід шукати ще в літературі Київської Русі у творах, написаних ритмізованою прозою (уривки з «Повісті минулих літ», «Київського літопису», «Слова о полку

Ігоревім» тощо). Адресатами панегіричної поезії, окрім вищезазначених П. Могили та І. Мазепи, були Богдан Хмельницький, Іван Самойлович, Костянтин Розумовський та ін. Поетичний жанр мав передусім прикладне призначення – здобути прихильність мецената чи й винагороду від адресата тексту панегірика. Писалися твори, як правило, латинською, церковнослов'янською, часто – українською («простою») і польською мовами.

Визначення термінопоняття «панегірик» має певний дискусійний момент. Л. Шевченко-Савчинська вважає панегірик підвидом *етикетної поезії*: «Ми пропонуємо... замінити означення «панегірична поезія» на «етикетна», якщо йдеться про вірші епічного та ліро-епічного жанру, написані з нагоди визначної події у родинному чи суспільному житті, спрямовані на вшанування певної шляхетної особи та її діянь» [9; 4–5].

У дисертації Л. Шевченко-Савчинської подано класифікацію етикетної поезії, яка за жанровими ознаками панегірична: *епіталами* (шлюбні віншування), *епіцедії* (похвала життєвим здобуткам по смерті світського чи духовного можновладця), *енкомії* (панегірики, присвячені окремому подвигу звитязця, похвала особі), *генетліакони* (з нагоди дня народження, іменин).

«Не варто цілком ототожнювати етикетну поезію з похвальною, оскільки темою окремих її підвидів не було прославлення чи улещання», – зазначає автор [9; 9]. А отже, «віршовані звинувачення» також є різновидами етикетної поезії.

Така класифікація і зміна терміну «панегірична поезія» на «етикетна» призводить до термінологічної неточності, адже втрачається важливий семантичний компонент – панегіризм як *уславлення і возвеличення*. К. Борисенко зауважує, що панегірики середини XVII ст., хоча й присвячувалися високим особам – царям, гетьманам, церковним ієрархам, не завжди виконували функції суто етикетної поезії. Часто їхні автори висловлювали в такий спосіб свої власні політичні, моральні та естетичні погляди [1; 11].

Звернемо увагу і на проблему систематизації жанрів, які мають виразно одичні ознаки (урочистий тон, одичний пафос, наявність адресата, типові художньо-виражальні та стильові засоби). Дослідниця європейської одичної лірики О. Дубровська пропонує ввести поняття «жанрової одичної парадигми», до якої вчена відносить *власне оду, гімн, псалом, віршовий панегірик* [2; 7]. Основним критерієм такої класифікації дослідниця визначає спільний для цих жанрів *одичний пафос*.

За класифікацією, ода і панегірик – структурні компоненти одичної лірики. Власне, такий підхід є логічним і етимологічно доцільним, позаяк жанри оди, панегірка, гімну та дифірамбу розвивалися у руслі давньогрецької хорової лірики. Деяко осібно з-поміж жанрів похвальної поезії стоять псалми, адже це твори-піснеспіви переважно релігійного та морально-повчального змісту, які мали яскраво виражену віроповчальну функцію.

У даній розвідці ми окреслили кілька теоретико-літературних проблем, які постають перед дослідником української одичної лірики. Ода та панегірик в жанровій системі ренесансу і бароко займають своє чинне місце, однак відкритим залишається питання класифікації похвальної лірики, її належності до «етикетної поезії» чи «жанрової одичної парадигми».

Для подальших історико-літературних студій одичних творів, на нашу думку, доцільніше користуватися класифікацією, яку запропонувала Ольга Дубровська. Текстологічний аналіз допоможе перевірити запропоновану систематизацію жанрів на практиці, а також підтвердити чи спростувати приналежність псалмів до парадигми одичної лірики. Не виключено, що після текстологічного аналізу випрацюються критерії для власної класифікації похвальної поезії, тому це питання залишається в перспектив наукових студій. Водночас важливим залишається вивчення особливостей і закономірностей еволюції одичної лірики від епохи українського ренесансу до XIX і XX століть.

Одична лірика є підтвердженням рухливості, змінності, динамічності розвитку жанрових систем. Жанри пристосовуються до контексту епохи і здатні трансформуватися, адаптуватися до національної літератури. Поява жанру оди та панегірика, як і античних образів, сюжетів, мотивів, віршових форм у XVI–XVIII ст., є свідченням якісної зміни давньоукраїнської літературної парадигми із середньовічно-епічної на ренесансно-барокову ліричну.

Література:

1. Борисенко К. Г. Явище синкретизму поезії та прози в українській літературі барокової доби : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01 «Українська література» / К. Г. Борисенко. – Харків, 2003. – 18 с.
2. Дубровська О. Т. Еволюція жанру оди на зламі століть (кінець XVIII – початок XIX) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.06 «Теорія літератури» / Дубровська О. Т. – Донецьк, 2003. – 19 с.
3. Краткая литературная энциклопедия / [гл. ред. Сурков А. А.]. – М. : Советская энциклопедия, 1968. – . – Т. 5. – 1968. – 976 с.
4. Літературознавча енциклопедія : у двох томах / [авт.-уклад. Ковалів Ю. І.]. – К. : ВЦ Академія, 2007. – . – Т. 2. – 2007. – 627 с.
5. Литературный энциклопедический словарь / [под общ. ред. Кожевникова В. М., Николаева П. А.]. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – 752 с.
6. Словарь литературоведческих терминов / [ред.-сост. Тимофеев Л. И., Тураев С. В.]. – М. : Просвещение, 1974. – 509 с.
7. Тынянов Ю. Н. Литературный факт // Поэтика. История литературы. Кино / Ю. Н. Тынянов. – М. : Наука, 1977. – С. 255–270.
8. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко / Л. Ушкалов. – К. : Факт–Наш час, 2006. – 284 с.
9. Шевченко-Савчинська Л. Г. Етикетна латиномовна поезія в українській літературі XVI–XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01 «Українська література» / Л. Г. Шевченко-Савчинська. – К., 2005. – 16 с.

Laudatory Poetry in Old Ukrainian Literature (Theoretical Aspect)

The article presents a review and an analysis of the scientific works devoted to the laudatory poetry in old Ukrainian literature. The author tries to clarify the terminological specification of the notion «laudatory poetry», as well as «ode» and «panegyric» genres as its constituents. These lyric genres are defined as dynamic and developing systems in literature.

Світлана Журавльова (Харків)

**«ЛІСТВИЦЯ» ПРП. ІОАНА СИНАЙСЬКОГО
І ХУДОЖНІЙ СВІТ СВТ. ІОАНА МАКСИМОВИЧА
(ЗА КНИГОЮ «АЛФАВИТ СОБРАННЫЙ,
РИФМАМИ СЛОЖЕННЫЙ...»)**

За барокової доби в Україні посилюється інтерес до аскетичного життя. Характерно, що розробка аскетичної теми здійснюється митцями другої половини XVII – початку XVIII ст. з огляду на визначальний для доби Бароко культурний синтез східного та західного богослов'я. Як влучно зауважує Тетяна Трофименко, «поєднання характерної для католицизму зовнішньої активності, прагнення високого лету і східно-православної активності внутрішньої спостерігалось на зламі XVII–XVIII ст. у творчості українських митців доби бароко, котрі творили всупереч раціоналізму Петрової доби» [9; 136].

Посилення інтересу до аскетичного життя в Україні XVII – початку XVIII ст. справило значний вплив на книгу «Алфавит собранный, рифмами сложенный...» свт. Іоана Максимовича [5]. Своєрідність опрацювання аскетичної теми в агіографічній поезії, презентованій у книзі митця, обумовлюється поєднанням визначальних для східного християнства аскетичних програм грецьких і східних Отців, ісихастського вчення про мовчазну молитву з ігнатіянськими концепціями духовного вдосконалення. Якщо для автора житій попередніх часів центральним питанням було відтворення життєвого шляху святого, зокрема сповідання ним віри, то архієпископ Іоан Максимович прагне донести до читача провідні засади святоотцівських учень, підкреслюючи найважливіші моменти становлення аскетичних програм Отців Церкви.